

MEVLÂNA'NIN ŞİİRİNDE [HZ.] YUSUF*

Annemarie SSCHIMMEL

Çev: Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Mevlâna'nın Mesnevîsi'nin çevirilerinden biri, Pîrâhan-i Yûsufî, 'Yusuf'un gömleği' adını taşımaktadır. Bu isim, hem çeviren Muhammed Yusuf Ali Şah'ın adı ve Mevlâna hem de babasının gözlerinin tekrar görmesini sağlayan Hz.Yusuf'un gömleğinin kokusuna dair rivayeti ima etmektedir. Böylece mütercim, Mevlâna'nın manevi kokusundan bir şeyler aktarma teşebbüsünün okuyucularının gözlerini açabileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan bu başlık, güzelliğin mükemmel timsali olan Hz.Yusuf ile ilgili, Mevlâna'nın eserindeki atıf ve imaların da bir hulasasını ortaya koymaktadır.

Mesnevî'nin hemen başlarında Mevlâna, Şems-i Tebrizi'nin hatırasını zihinlerde canlandırmaktadır. Mevlana'ya göre, mâşuku hatırlamak, güzel bir kokuyu içine çekmek gibidir. Güzel koku, âşıkta mutlu günleri hatırlatır ve kalbi coşturur. Güzel koku aynı zamanda, Hz.Yakub gibi gerçekten görme melekesinden mahrum olan kimselere zindelik kazandırır ve Mevlâna'nın sözleri ruhen zarar görmüşlere şifa verir.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de "en güzel kıssa" şeklinde isimlendirilen Hz.Yusuf'un kıssası, ilk zamanlardan günümüze kadar şairler için değerliydi. Hz.Yusuf ile ilgili hikâyeler Mesnevî'de de görülmektedir. Ancak Mesnevî'de, Hz.Yusuf'un hayatının diğer yönleriyle birlikte rüya tabirciliği rolüne yapılan atıflar, Divan'a oranla daha yaygındır. Bunlardan en dikkat çeken, Hz.Yusuf'a hediye edilen aynanın ve Züleyha'nın aşkının tavsif edildiği hikâyelerdir.

Divan'da mâşuk, yüzlerce defa Yusuf olarak gösterilmiştir. Tanımlar ve lakaplar çoğunlukla basmakalıptır. Değişik şiirlerde, farklı vezin ve ölçülerde hemen hemen benzer kelimelerle hitap edilir. Diğer taraftan Kur'an'daki kıssanın hemen hemen bütün muhtevası ve Kısâsu'l-Enbiyâ'daki ayrıntılı olarak ele alınışı Mevlâna'nın eserinde görülür.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Mesnevî, Divan, Yusuf, Züleyha

* The Legacy of Medieval Persian Sufism, Ed. Leonard Lewishon, London: Khaniqâhi Nimatullah Publications, 1992' de 45-60. sayfalar arasında yer alan "Yusuf in Mawlana Rumi's Poetry" başlıklı kısmın çevirisidir.

YUSOF IN MAWLANA RUMI'S POETRY

Annemarie SCHIMMEL

Trans.: Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL

Selçuk University Faculty of Divinity

ABSTRACT

One of the Urdu translations of Mawlana's Mathnawi is called Pireahan-i Yusufi, 'Yusuf's shirt', alluding to the name of the translator, Muhammad Yusuf Ali Shah, as well as to the tradition that the fragrance of Yusuf's shirt restored his blind father's eyesight. Thus, the translator assumes that this attempt to convey something of Mawlana's spiritual fragrance may open his reader's eyes. At the same time, this title sums up many allusions and references to Yusuf, the pragon of beauty, in Mawlana's work.

At the very beginning of the Mathnawi, Mawlana conjures up the memory of Shams-i Tabrizi. According to Mawlana, to remember the beloved is like inhaling a fragrance, a fragrance that reminds the lover of happy days and quickens the heart. Scent also brings refreshment to those who are deprived of the actual view, like Jacob, and Mawlana's words heal the spiritually impaired.

The story of Yusuf, called in the Qur'an itself "the most beautiful story", was dear to poets from early days onward. Stories connected with Yusuf appear also in the Mathnawi where allusions to his role as interpreter of dreams are more common than in the Diwan although the other aspects of his career are also mentioned. Most prominent is the story of the mirror which was presented to him and the description of Zulaykha's love.

In the Diwan, the beloved is alluded to hundreds of times as Yusuf. Often, the descriptions and epithes are stereotyped. In different poems he is addressed with almost the same words.

On the other hand, almost all the ingredients of the Qur'anic story and its elaboration in the Qisas al-Anbiya appear in Mawlana's work.

Key Words: Mawlana, Mathnawi, Diwan, Yusuf, Zulaykha

Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî'si'nin 1889'da Lucknow'da yayımlanan Urducaya çevirilerinden biri, Pîrâhan-i Yûsufî, 'Yusuf'un gömleği' adını taşımaktaydı. Bu isim, hem çeviren Muhammed Yusuf Ali Şah'ın adı ve hem de babasının gözlerinin tekrar görmesini sağlayan Hz.Yusuf'un gömleğinin kokusuna dair rivayeti ima etmektedir. Böylece mütercim, Mevlâna'nın manevi kokusundan bir şeyler aktarma teşebbüsünün okuyucularının gözlerini açabileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan bu başlık, güzelliğin mükemmel timsali olan Hz.Yusuf ile ilgili, Mevlâna'nın eserindeki atıf ve imaların da bir hulasasını ortaya koymaktadır.

Mesnevî'nin hemen başlarında Mevlâna, Şems-i Tebrizî'nin hatırasını zihinlerde canlandırmaktadır. Bu maneviyat güneşi zikredildiğinde, "dördüncü semanın güneşi, başını geri çeker" denilir:

*Ve can (yani Hüsameddin) şu anda eteğimi çekiyor,
Yusuf'un gömleğinden koku almış. (M I/125)***

Mâşuku hatırlamak, güzel bir kokuyu içine çekmek gibidir. Güzel koku, âşıkla mutlu günleri hatırlatır ve kalbi coşturur. (M I/17697) Bu yüzden Mevlâna, gazelinin şu kelimelerle bitirir:

*Ebedi ve ezeli ay, onun yüzüdür,
Mısra ve gazel onun kokusudur,
Koku, onun parçasıdır,
Görmeyle onun ilgisi yoktur. (D 4976)****

Koku, Hz.Yakub gibi gerçekten görme melekesinden mahrum olan kimselelere zindelik kazandırır ve Mevlâna'nın sözleri ruhen zarar görmüşlere şifa verir. Zira dostun kokusu hayat verir:

*Dedi ki: "Sen ölmemiş miydin?"
Ben de "Kesinlikle ölmüştüm,
Ancak senin kokunu aldığımda,
Mezardan sıçradım kalktım" dedim. (D 15309)*

İşte bu koku sebebiyle dost, gönül kapısını ansızın çaldığında fark edilir (D 4618)¹ ve o kokunun amber, misk veya aloevera mı olduğunu yoksa Hz.Yusuf'un çarşıdan mı döndüğünü merak eden şair (D 6237) şunu sorabilir:

*Sordum: "Yusuf'un kokusu bütün şehirleri nasıl dolaştı?"
Tanrı kokusu, Hû dünyasından bir esti de, "işte böylece gitti."
Sordum: "Yusuf'un kokusu kör gözü nasıl açabildi?"
Senden esip gelen yel, gözümü aydınlattı da, işte böylece açıldı.
(D 19188-89)²*

Bizzat Kur'an-ı Kerîm'de "en güzel kıssa" şeklinde isimlendirilen

** Yazarın M kısaltması ile kast ettiği, Reynold A. Nicholson'un yayımladığı Mathnawi-e ma'nawi, I-VIII, (London: 1925-1940)'dir. Cilt ve beyit numarası verilmiştir.

*** Yazarın D kısaltması ile kast ettiği, Bediuzzaman Firuzanfer'in yayımladığı Diwan-e kabir ya Kolliyat-e Shams, I-X, (Tehran: 1957)'dir. Beyit numarası verilmiştir.

¹ Krş. D 134: O, Yusuf'un gömleği mi, yoksa Mustafa'nın kalbi midir?

² Yusuf'un gömleğinin kokusu hakkında daha geniş bilgi için bkz. M II/917; D 1503, 4550, 9598, 10530, 17697, 19916, 23529, 25062, 25599, 32640-41.

Hız.Yusuf'un kıssası, ilk zamanlardan günümüze kadar ve hatta Kisâî'nin Kısâsu'l-Enbiyâ adlı eserinde bu kıssayı bütün incelikleriyle ele almasından önce bile şairler için değerliydi. Şairler, bütün yaratılmış güzelliklerin 2/3'sinin bir araya getirildiği Hız.Yusuf'un güzelliğine; Züleyha'nın ona karşı istek duymasına; gömleğinin şifa veren kokusuna ve aynı zamanda kuyuda ve Mısır'daki hapishane de çektiği sıkıntılara üstü kapalı bir şekilde işaret etmişlerdir.

O halde şunu sorabiliriz: Mevlâna'nın eserinde Yusuf temasının sıklıkla kullanılması, pek çok şairde olduğu gibi sadece bir kalıp mıdır, yoksa bundan daha fazlasını mı yansıtır? 'Bûy' kelimesi karşılığında 'güzel koku' kelimesini tercih etmesinin - ki bu kelime beyitte oldukça merkezî bir yer işgal eder - Hız.Yusuf kıssası ile bir ilişkisi var mıdır? Mevlâna'nın Yusuf temasını kullanımı, tıpkı çoğu sembol ve metaforları kullanımı gibi kesinlikle değişkendir. Şüphesiz Yusuf, mâşuktur ancak aynı zamanda dünyanın karanlık kuyusuna düşen veya Tanrı kendisini tam bir ihtişama büründürmek üzere kurtarıncaya kadar korku yada baskı içinde sızlayan canın sembolü de olabilir. Şair burada, Yusuf'u diğer kardeşlerine tercih eden ve bu sebeple de onların düşmanlıklarını tahrik eden Hız.Yakub olarak ortaya çıkar veya da başka bir seferde, mükemmel güzellik örneğine delicesine âşık olan Züleyha ve Mısırlı kadınların rolünü oynar.

Hız.Yusuf ile ilgili hikâyeler Mesnevi'de görülmektedir. Mesnevi'de, Hız.Yusuf'un hayatının diğer yönleriyle birlikte rüya tabirciliği rolüne yapılan atıflar, Divan'a oranla daha yaygındır.³ Bunlardan en dikkat çeken, Hız.Yusuf'a hediye edilen aynanın (M I/3157 vd) ve Züleyha'nın aşkının tavsif edildiği (M VI/4023 vd) hikâyelerdir.

Divan'da mâşuk, yüzlerce defa Yusuf olarak gösterilmiştir. Tanımlar ve lakaplar çoğunlukla basmakalıptır. Değişik şiirlerde, farklı vezin ve ölçülerde hemen hemen benzer kelimelerle hitap edilir: Ey yâr-e mâ deladâr-e mâ (D 457) veya yâr-e mâ deldâr-e mâ (D 2666), revnâk-e bâzâr-e mâ bir çok defa karışımıza çıkar⁴ ve çoğu zaman da o, Yusuf-e hoşnâm-e mâ'dır.⁵

Mevlâna, tasvirlerde bir uyum elde etmek için, birçok peygamberin ismini bir araya getirme konusunda Farsça retorik geleneğini takip eder. Ve bununla birlikte hepsinin kaderi, Hız.Yusuf gibi, "kurnaz kardeşler" den ıstırap çeken (D 23553) İslâm Peygamberi'nin kaderini andırır. Mevlâna mucizevi bir şekilde peygamberlerini kurtaran Tanrı'yı yüceltir:

*O, balığın karnını Yunus için bir oda yaptı,
Ve Yusuf'u da kuyudan çekti çıkardı. (D 36064)*

Hız.Yunus ve Hız.Yusuf'un her ikisi de hapishane karanlığında sağ kalarak (D 19649, 28107) Tanrı'nın sınırsız kudretine şahit olan kimselerdir. Kuyudaki Yusuf, aynı zamanda, bir çoban olan Hız.Musa ile de mukayese edilebilir. Zira her ikisi de gelecekteki ikbalini bilmiyordu. (D 31656)

³ En önemli bakılacak yerler M I/2787; M II/918, 1405, 1903, 2057; M III/397, 2333, 2338-40 (Allah'ın Hız.Yusuf'a vaadi); 2831, 3035 (ekmeğinin kokusu); M V/1994 vd., 3300; M VI/1175-77, 3091 (geçtiği evleri nurlandırır), 4571-75.

⁴ Revnâk-e bâzâr-e mâ için bkz. D 2666, 15412.

⁵ Bkz. D 50, 199, 25693. Çoğu zaman hoşnâm-e mâ diye geçer.

Hız.Yusuf ve Hz.İsa, her ikisi de gözleri görmeyenleri tedavi edebilir (D 176) ve Hz.Yusuf'un güzel kokusunun hayat verici olduğu gibi Hz.İsa'nın da nefesi hayat vericidir. Böylece bu ikisi de, yanı başında ölen aşığı busesi ile hayata döndüren mâşuğa uygun düşen sembollerdir. (D 7394, 24665) Diğer taraftan Hz.Yakub, Hz.Eyyüb ile ilişkilendirilir. Zira her ikisi de sıkıntı çekmiş ve doktor olarak mâşuğa muhtaçtır. Her ikisinin isimlerinin gramer biçimleri - Eyyub, Yakub - benzeri kombinasyonlara imkân sağlamıştır.⁶

Kur'an'daki kissanın hemen hemen bütün muhtevası ve Kısâsu'l-Enbiyâ'daki ayrıntılı olarak ele alınışı Mevlâna'nın eserinde görülür. Ancak Hz.Yusuf'un rüya tabirciliği rolü, gazellerde nadiren zikredilir. (Diğer taraftan, şu nokta hatıra gelebilir: bizzat Hz.Yusuf'un rüyalarında ve onların tabirinde açıkça görüldüğü gibi Tasavvur Alemi, İbn Arabî'nin Fusûsul-Hikem'inde 'Yusuf Kelimesindeki Nûrî Hikmet' kısmının başlangıç noktasını oluşturmaktadır.) Hz.Yusuf'un kardeşleri düşmanlık ve cehalet karakterlerinin sembolleridir ve Mevlâna'nın çevresindeki bazı kimselere benzemektedirler. Bunlar arasında kendi ailesi ve özellikle oğlu Alâaddin yer almaktadır. Bunlar, Mevlâna'nın mistik mâşuku Şems'e karşıydılar ve onun manevi güzelliğini inkar etmişlerdi. Ancak Hz.Yusuf kardeşleri için dua etmiştir. (D 9789-91)

Mevlâna, nadir olarak kendisini, hırsızlık yaptığından şüphelenilen Bünyamin ile mukayese eder (D 20335) ve mâşuk Yusuf'tan kendisini gözetmesini ister (D 15065, 18041). Daha da önemlisi, sözde genç Yusuf'u yiyen kurda yapılan imalardır. Zira Hz.Yusuf, "kendisine düşman olan kardeşlerine bir kurt gibi gözükmektedir."⁷ (D 4852) Münafık kimseler bu sebeple 'Yusuf şeklindeki kurtlar' (D 3622) olarak isimlendirilebilir. Ancak Mevlâna, normal bir kurdun Hz.Yusuf'u asla yemiş olamayacağını düşünür. Zira gökyüzünün aslanı (Aslan takım yıldızı) da ona saldırmaya asla cesaret edemezdi. (D 9288) Mevlâna ayrıca Aşkı, her güzel Yusuf'u parçalayan bir kurt gibi tanımlayarak imajı tersine çevirir. (D 9124) Şüphesiz ki Mevlâna, bütün bu tezahürlerin ancak İlahi bir mucize sebebiyle olduğunu bilmektedir. Zira mâşuksuz Yusuf, bir kurda dönüşür (D 27035), halbuki Aşk, kurtları ay yüzlü mâşuklar haline getirebilir. İşte bu sebeple Aşka şöyle hitap eder:

*Çirkin şeytana girer,
Onu bir Yusuf yaparsın,
Kurdun karakterine girer
Ve onu bir çoban yaparsın! (D 31630)*

Bu, 'anima bruta' yani nefis-i emmâre (D 16527, krş. 25926) nin, 'huzura eren nefis' yani nefis-i mutmaine şekline gelmesidir.⁸

Hız.Yusuf gerçekten hem Mevlâna'nın ve hem de diğer şairlerin mısralarında

⁶ Bkz. D 13515, 19646. Krş. 18825. Hz.Süleyman, sadece bir defa Hz.Yusuf ile birlikte gözükür: D 27500.

⁷ Krş. D 11407, 19423 ve ayrıca 27706. Kardeşleri Yusuf'u az bir şey karşılığında satmıştır. (D 8876) Ruh, kurtlaştıkça Yusuf'u göremez (M III/2831) ancak Yusuf geldiği zaman kurtların üstesinden gelinir (D 9371).

⁸ Böyle bir dönüşüm için bkz. D 951, 14529; daha fazla kurt için bkz. D 5455, 7008, 21721, 28810, 29293.

bir ruh prensibi olarak kullanılır. O, tecrübe ve çilelerden geçmek zorundadır⁹ ancak kuyunun karanlığında, Tanrı'nın kendisini yüksek bir mevkiye getireceği vaadiyle teselli edilir (M III/ 2337 vd., D 15395):

*Biz ekşi üzümdeki şarabı
Ve yokluktaki varlığı görmeliyiz,
Ve kuyudaki Yusuf görmelidir
Bir hükümdar olarak müstakbel derecesini. (D 3548)¹⁰*

Bu sebeple, çâh (kuyu) ve jah (üst derece) cinası Mevlâna tarafından oldukça sık kullanılmaktadır.¹¹ Vuslat, birlik için; cefa çekmek safâ için gereklidir:

Yusuf ağlaya ağlaya babasından ayrılıp yolculuğa çıkmadı mı?

Ve yolculuktan kutluluğa ermedi mi, padişahlığa kavuşmadı mı, zaferler elde etmedi mi? (D 12114, krş. 2403)

Bu şekilde Mevlâna, Hz. Yusuf ile anavatanından ayrılarak Medine'de bir hükümdar olan Hz. Peygamber arasında bir paralellik ortaya koyarak seyahati met-hettiği gazelinde, ummandaki evini terk eden yağmur damlasının, denize döner dönmez kıymetli bir inciye dönüşüp dönüşemeyeceğini sorar. O ayrıca Hz. Yusuf'un kaderinde, Yusuf örneğinde olduğu gibi aşağıya boş gidip su ile dönen veya yine Yusuf'un durumunda olduğu gibi daha değerli bir şeyle dolu olarak dönen su kabına bir telmih görmektedir. (D 16517) O halde, ölümden sonra önünde muhteşem bir diriliş senin karşına çıkacaksa, ruhun kaderi konusunda endişe nedendir? (D 9564)

Ümitsizlik kuyusunda veya maddenin karanlık dünyasındaki can, semadan gelen ipi yakalayıp kavramak zorundadır. (Bu ipi, habl-i metin olarak anlamak zor değildir):¹²

*Tanrı senden bir ip büktü,
Ve benim ah çekişimden de,
Yusuf, Can, kuyudan, bedenden geldi
Ve yuvasına gitti. (D 26306)*

Bazen şair bizzat kendisini bile yolcuların kuyuya sarkıttığı ve sevgili Yusuf'un kurtarıldığı kova olarak görür. (D 16517)¹³ Benzer şekilde kuyuda, yani 'Dünyada', Yusuf yani 'Güzellik' gizlidir ve:

*(O yüzden) ipe sarılır gibi bu gökyüzüne sarıldım ben. (D 17143)
der.*

⁹ Hz. Yusuf, ezici gücün zehrine, şeker gibi gitmesi konusunda uyarılır: kahr, D 2006.

¹⁰ Bu motif ile ilgili beyitler için bkz. D 1936 (güzel bir raks müziğiyle), 6577, 15195, 18515; Hz. Yusuf kuyuda: D 10575-76, 15724, çâh-e ten D 9349; kuyudan kurtulma 2096 (raksa geliş), 5313, 5434, 13537-38, 13378, 15821, 16845, 25403, 25431, 29945, 32988. "Sen bir kuyu olduğunda Yusuf seninledir" D 30955; "Sen, Yusuf ve Ben, ne zaman kuyuda bir araya geliyoruz?" (D 27680) —Hâfız ve takipçileri gibi diğer şairlerde çok sık rastlanan bir kombinasyondur. Çâh-e zanahdân veya çâh-e zâkan, Mevlana'nın beyitlerinde nadiren gözüktür. (D 27599, 24494-95).

¹¹ D 5574, 5585, 14611.

¹² Hâbl hakkında bkz. D 6726, 28400, 28440.

¹³ Kova hakkında bkz. D 6313, 24211; M VI 4571.

Bununla birlikte Mevlâna, dostun eşlik ettiği kuyu veya karanlık hapishanenin hoş çimenliklere tercih edilebileceği kanaatindedir. (D 14502) Yusuf var olduğu zaman derin, karanlık kuyu, İrem bağları gibi aydınlık ve neşeli bir yer hâline gelir. (D 18533: krş. 1872, 15611) Bu görüş, Fihî mâ Fihî'de tekrarlanan ve aynı zamanda İran ve diğer yerlerdeki birçok yazarda rast gelinebilecek bir görüştür. İçinde mâşukun bulunduğu cehennem, mâşukun bulunmadığı cennete tercih edilebilir. Mevlâna bazen ayrılık kuyusuna düştüğünden, ancak kurtuluş ipinin Mısır kralından geldiğinden şikâyet eder. (D 17415)

Bu ip nedir? O, zikir, yani âşığı ayrılık kuyusundan çekip çıkaracak dostun adını zikretmektir. (D 19325) Zira mâşukun adını zikretmek, yalnızlığın üstesinden gelmenin en iyi yoludur. Hz.Yusuf'un hayali tasavvuru da âşığı bu dünya kuyusundan çekip çıkartacak ve en üst semalara çıkartacak bir ip olarak hizmet görebilir. (D 2578) Mevlâna bu tasavvuru tersine de çevirir: Hz.Yusuf'un güzelliğinin tezahürünün kuyudaki suyun, aşktan kaynamasını sağlayacağını bilir (D 24199) ve bundan da öte bunu görür:

*Ay gibi bir acayip Yusuf'sun,
Aksin yüzlerce kuyuda görünür,
Yakuplar bu yüzden düşer,
Onun tuzağına ve kuyusuna. (D 683, ayrıca krş. 19139)*

Diğer taraftan, aşkta çile çekmenin önemi vurgulanır: kuyu ve hapisane Hz.Yusuf'un 'Ruhu'nun tekâmülü için gereklidir. Zira;

*Hapishane ve kuşku, âşığın parçasıdır,
Taht ve kürsü âlimin meskenidir. (D 16580-81)*

Bu çizgi, Aşk ve İlim, vecd hali ile hukuk arasındaki daimi gerilimi yansıtır. Bu durum Senâî'nin döneminden çağdaş edebiyata kadar İranlı sûfi şairler tarafından, darağacı ile minber yan yana getirilerek ifade edilmiştir.¹⁴

Mevlâna, Hz.Yusuf'un hapishanede kalmış olmasına rağmen, "bu sevgili gülün asla bozulmadığını" (D 13658), aksine parlak yüzünün bütün hapishaneyi bir gül bahçesine benzettiğini (D 29980) bilmekteydi. Gülün Hz.Yusuf ile kıyaslanması, şiirde oldukça yaygındır, zira gül Hz.Yusuf gibi 'gömleğini yırtar' ve hoş koku yayar.¹⁵

*Neşeden yakarı yırt, kırmızı gül gibi,
Gömleğin Yakub'a gelme zamanıdır! (D 21179)*

Bu hâl baharda meydana gelir. Kuyu, ruhun kendisini daha büyük ihtişama hazırladığı yer, kış ise ağaçların ve yeryüzünün "güzel sabır" göstererek bahara hazırladıkları zamandır:

*(Gel de) Yusuf'ların yüzlerini gör,
Hepsi de kuyudan baş gösterdi,
Gül yanaklıları seyret,*

¹⁴ Bu tema Sanâî ile başlar ve Mirza Gâlib (v.1869 Delhi)'in beytinde klasik ifadesini bulur: "Kalpte olan sır artık öğüt değil, darağacından değil, minberden söyleyebilirsin." Hint-Pakistan ve Türkiye'de bir çok şair, sufi tecrübe ile şeriat arasındaki temel ilişki problemini kısa ve öz olarak içeren bu kombinasyonu tekrar etmiştir.

¹⁵ Krş. D 396, 17607 ve ayrıca 2442.

Onlar kendilerini göstermedeler. (D 30302, krş. 7375, 14145)

Tıpkı hayatın görünüşte ölü olan yeryüzünün örtüleri altında gizlendiği gibi, hasret çeken âşık da gizleyen örtüde yüzlerce Kenanlı Yusuf'un bulunduğu bilir (D 27319)¹⁶ ve âşık, 'bütün Yusuf'ların Yusuf'unun' nerede olduğunu sorarak, yüzünü öte taraftaki ülkeye çevirir. (D 16278) Nadir durumlarda tasvir değişir. 'Güzel isimli' Yusuf, kuyuya düşmemesi için kendisini Yakup'tan, 'Akıl'dan ayırmayarak tek başına gezmeye teşvik edilir. (D 25693) Ve bundan daha da şaşırtıcı olan, İlahi Aşk diyarına götürecek olan orucun dönüştüren gücünü met-heden sonraki beyittir. Zira oruç tutan insan sabır ve şükür ehlidir:

Kuyuda, 'Oruçta' sabreden herkes,

Yusuf gibi Mısır 'Aşk' krallığını elde edecektir. (D 24805)

Şüphesiz, güzel Yusuf'un kör insanların eline düşmüş olmasını veya pazarda satılmak üzere aşağı derecedeki köle tüccarının elinde kalmış olmasını kabul etmek zordur.¹⁷ Mevlâna Ruh prensibine bir defa daha dönerek, dinleyiciye, her ne kadar cehalet onu köle tüccarına getirmiş olsa da bir Yusuf ve dikenlerin kendisini bilip bilmemesine aldırış etmeden bir gül bahçesi olması uyarısını yapar (D 20645) İnsan kendi değerini bilmelidir. Aksi takdirde insan bir putperest, şekillere tapan olur ve bir Yusuf olsa da, kendisini incelemez. (D 30022)

Pazardaki Yusuf'un kıssası, bazen kısa anekdotlar halinde sunularak daha sık zikredilir. Âşık, Yusuf'tan ayrı düşmeden dolayı gözyaşı döktüğü zaman, Tanrı, açık artırmada ne kadar ödediğini sorarak ona hitap eder. Zira Hz.Yusuf o kadar değerliydi ki Mısır kralları bile onu satın almak için fiyat verirken iflas ettiler. (D 29548)

Şüphesiz Hz.Yusuf'un daha sonraki günlerdeki ihtişamı, Mevlâna'nın düşüncesine göre Züleyha'nın hayal ettiği güzellikten yüzlerce defa daha büyüktü. (D 27780)

O bütün Yusuf'lardan daha üstündü¹⁸ - bu tema şiirde yaygındı ancak Mevlâna'nın şiirinde özellikle önem arz etmekteydi: Dördüncü semanın güneşi Şems-i Tebrizî'nin huzurunda mahcup bir vaziyette değil miydi? Böylece dost, bütün Yusuf'ların pazarını haraba çevirir ve bütün şeker tüccarının dükkânını yerle bir eder. (D 25260) Züleyha'nın onu satın alması uygun düşer¹⁹ ve Mevlâna, Hz.Yakub gibi ağlamaktan gözlerini kaybeden ancak daha sonra Hz.Yusuf sayesinde yeniden gençleşen kadın âşığın hikâyesine imada bulunur ve "böylece yaşlı dünya bu yıldız, yani mâşuk sayesinde yeniden gençleşir" (D 32306) der. Burada bir gazelin maktâi hemen hatıra gelir; Mevlâna şunu nakleder: "Onun üzüntüsü beni nasıl ihtiyarlattı, ancak Şemsüddin'i zikrettiğinde gençliğim geri gelir. Zira yüz yaşlarındaki insanlar böyle bir Yusuf sayesinde gençliklerine tekrar kavuşmuştur." (D 27943)

¹⁶ Tutuk kavramı için bkz. D 26001ve D 11668.

¹⁷ Pazar hakkında bkz. D 14706-9, 31180-81, 29376, 32383.

¹⁸ Krş. D 1101, 1563-4, 1727, 5176 vd., 28863, 29577, 29806. Ayrıca D 29800'de de geçmektedir. Rivayetin güzel bir şekli D 20239-40'da yer almaktadır: "Yusufların Yusuf'u, gülerak taht üstünde oturduğunda, sürekli kapalı olan kapı açılır gülerak."

¹⁹ Sarayda baştan çıkarma teşebbüsünün hikâyesi için bkz. M V/1105 vd; bu bağlamda kadınlarının entrikalarına karşı ikaz için bkz. M V/3873. Bkz. D 61162, 6578, 7608.

Hız.Yusuf, Züleyha'nın çektiği acıyı bilmiyordu; yakaladığı kuşun ıstırabından tuzağın haberi olmadığı gibi, Hız.Yusuf da Züleyha'nın çektiği sıkıntının farkında değildi. (D 732) Zira Fars şiirinde mâşukların çoğu acımasızdır ve özlem içinde yanan zavallı âşıklarının acılarını umursamazlar. Ancak Mevlâna, Hız.Yusuf'u hapse düşüren Züleyha'nın aşkının (D 21305) sonunda İlahi Aşka dönüştüğünü bilir. Zira 'mecaz, gerçeğe giden köprüdür' ve Mevlâna, Câmî'nin başarılı bir şekilde ele alıp ortaya koyduğu sahneyi zikreder. Şöyle ki, sonunda Hız.Yusuf Züleyha'nın gömleğini tutmaya kalkışır ve bir zamanlar yırttığı gömleğe kısas olarak onu yırtar. Ancak Züleyha Hız.Yusuf'a şunu hatırlatır:

*İlahi aşk (aşk-ı kibriyâ) in dönüştüren gücüyle,
Buna benzer nice iş gerçekleşti. (D 339-41)*

Daha sonra göreceğimiz gibi, Mevlâna, Züleyha'nın özleminin en dokunaklı şeklini de ortaya koyar. Burada, bana göre, kendisini tamamen Züleyha ile aynıleştirir. (M VI 4021 vd.)

Bununla birlikte sevda çeken Züleyha, Mevlâna'nın şiirinde, bakışlarını Hız.Yusuf'tan ayıramayan ve meyvelerin yerine ellerini kesen Mısırlı kadınlar (zenân²⁰, hâtunân²¹, masturağân²²) kadar önemli değildir ve okuyucu ellerine dikkat etmesi yönünde uyarılır zira "Yusuf'umuz, perdenin dışında kendinden geçmiş bir halde çalmla yürür." (D 2450) Mâşukun büyüleyici güzelliğine bakmak, insanı mest eden güzellikle kuşatılmak, âşiğâ bütün acılarını unutturur. (D 205505) Mevlâna'nın buna telmihte bulunan gazelleri oldukça çoktur. Zira:

*Biz Mısırlı kadınlardan da aşağı değiliz,
Sen, yüzü güzel Yusuf'sun. (D 26158)²³*

Âşık, mâşuk bütün varını yoğunu alıp götürdüğünde şikâyetçi olmaz. Zira bu sevgili Yusuf'un huzurunda ellerin kesilmesi hoştur. (D 4400) Daha doğrusu, şifa verici merhem bir kenara bırakılmalı, zira sadece Hız.Yusuf'un güzelliği âşiğin ilacıdır, niçin doktorlara koşsun? (D 28157):

*Sâkiye bak, kendinden geçene bakma,
Yusuf'a bak, ele bakma! (D 11000)*

Aynı düşünce veciz bir Arapça beyte de uyarlanır: (D 3053)

*Yusuf'un güzelliği karşısında kendimizden geçtik; sonra aklımız basmıza geldi de,
Bir de baktık ki, kan gibi şarapla dolu kadehler ellerimizde!*

Bir kez daha Mevlâna'nın mâşuğu, tarihi Yusuf'tan son derece üstündür. Zira onun uğruna çok az kimse ellerini yaralamıştır. Halbuki:

Kalp ve gönülden yüzlerce can Yusuf'u çıkarıp atmışsın. (D 29945)

Hatta bir beyitte Mevlâna âşiğin çektiği acıyı, doğum sancıları ile birlikte takdim eder:

²⁰ Zenân için bkz. D 3600, 7854, 12015, 20505, 26648, 31026.

²¹ Hâtunân için bkz. D 15868, 26444, 28474.

²² Masturağân için bkz. D 12741.

²³ Bkz. D 1611, 29148, 31552, 32835; ayrıca bkz. D 405 (Sultan Vele'd'in düğününe dair bir şiir); Hız.Yusuf'un, parmağını keseni düşündüğüne dair bkz. D 590; daha fazla atf D 7504-5, 12621, 15310, 15775, 17138, 17228, 17808, 20981, 22311, 30202'de geçmektedir.

*Bu küçük bıçaktan dolayı elin için üzülmeye,
Zira mücevher avucuna düştü:
Yusuf'un aşkıyla yüklü olmak,
Binlerce doğum sancısına bedeldir. (D 26649)*

Doğum sancıları maksudun veya harika bir sürprizin tezahür şartıdır: Doğumu esnasında tuttuğu kuru hurma ağacı, Meryem'e taze meyveler dökmedi mi? Ve şairin Fihi mâ Fih'te (5. bölüm) söylediği gibi, ruhtan bir 'İsa'nın' doğması için gerekiydiler.

Hız.Yusuf'un üstün bir mevkiye kavuştuğu Mısır, Orta Çağ'da şeker üreten bir ülke olarak biliniyordu ve Mısırlı şeker dudaklı dost Yusuf'u, Mısır şekeri ile bir araya getirmekten daha kolay ne vardı?²⁴ İki yüz eşek yükü şekerle kurumla yürüyerek gelir (D 8386) ve daha da ötesi güzelliği şeker dolu yüzlerce Mısırlıya denk gelir. (D 16481) Hz.Yakub gibi sayısız canlar, can Yusuf onları şeker bahçesine getirinceye (D 13258), inançlı bekleyişlerine karşılık mükâfat olarak güzelliğin tezahürü gerçekleşinceye kadar daha acı zehir yemediler mi? Mısır ve şeker, Hz.Yusuf ülkeye girer girmez raks etmeye başlamalıdır (D 2089), zira o, mâşuk ve tatlı olan her şeydir. Birbirini izleyen Farsça ve Arapça mısralardan oluşan bir şiirde Mevlâna, yüzlerce Mısır ve yüzlerce şeker dolu yeri görür ve her şeyi kuşatan Mâşuk'un varlığına dair (Fihi mâ Fih'te de geçen) Arapça deyimle sözü bitirir:

*Büyük veya küçük, bütün oyunlar,
Vahşi yaban eşeğinin içinde mevcuttur. (D 2956-58)*

Yani, Dostu bulan, her şeyi bulmuştur. Mevlâna çoğu defa kendisini Hz.Yakub ile kıyaslar. Zira bu motif, özellikle kendi durumuna çok uygun düşmektedir.²⁵ Bu motif vuslat tecrübesinin; kokunun (D 15227) veya mâşukun geliştiği (D 6298) sebebiyle gözlerinin açılmasının daha geniş bir şekilde incelenmesine imkân vermektedir. (D 6298) İdeal İnsan arayışına dair sıkça işaret edilen gazelinde şöyle söyler:

*Yakub gibi vah, yazıklar olsun deyip ağlıyorum...
Kenanlı Yusuf'un güzel yüzünü istiyorum. (D 4633)*

Mevlâna köşede (D 17607, 22910) veya 'çilehanede' (D 15144) oturur, mâşuktan 'Tevhid' gemisini okyanusun karanlığından 'Kenanlı yaşlı adama' doğru hareket ettirmesini diler (D 27158)²⁶ ve böylece geceyi, aydınlık kadir gecesine dönüştürmesini ve ayrılıktan zifiri karanlık olan (D 177) kulübesinin kandili olmasını (D 22910) ister. Bu mısralar, Şems'in ayrılmasından sonra Mevlâna'nın hislerine gereği gibi tercüman olur. Sadece Hz.Yusuf'un mırıldanmasını duyduğu zaman semaya başlar (D 6523), bu esnada Hz.Yusuf ayaklarını sertçe yere vurmaktadır; zira "Tevhid" sâkisi, ilahi şarabını dikkatli bir şekilde boşaltmaktadır." (D 30460)

²⁴ Krş. M 3302; D 10454. "Sevgilimizin kokusu gelmiyor, papağan burada şeker çiğnemiyor." Daha fazla atf için bkz. D 1082, 6121, 6425, 11210, 13460.

²⁵ Bkz. D 14797, 35552.

²⁶ Daha fazla atf için bkz. D 177, 2552, 7356, 10915, 13241, 13668, 27136. Bûy'u içeren beyitler için bkz. D 5635, 13241, 30778.

Kör babasını iyileştiren, Hz.Yusuf'un gömleğidir ve gömlek (bazı şârihlere göre, Tanrı tarafından peygamberlerine gönderilen ilahi bir ip idi)²⁷, hikâyede üçlü bir anlam taşımaktadır: hain kardeşlerin, Hz.Yusuf'un ölümünü ispatlamak üzere Hz.Yakub'a getirip verdikleri kanlı gömlek; Züleyha'nın, Tanrı tarafından korunan masum genç peygamberi baştan çıkarmak üzere kalkıştığı boşuna teşebbüs esnasında yırtılan gömlek ve nihayet kokusu Hz.Yakub'un gözlerini açan gömlek. Bu farklı yönler, birlikte takdim edilebilir:

*Kalbim kederden gömleğin yakasını yırtar:
Güzel isimli birisinin gömleğini nasıl tutarım? (D 15912)*

Ve şöyle sorar:

*Gömleğin kokusu geldiğinde
Gömleğini yırtmayıp da, âşık ne yapacak? (D 8725)*

Mevlâna, mâşuk Yusuf'a kavuşmanın tam çıplaklık durumunda daha iyi olacağını kesinlikle bilmektedir. Ancak sadece onun gömleği insanın iki gözünü açmaya yardımcı olur. (D 2195) Zira ilahi nurun tamamen tezahürü mümkün olamaz. Mutlak Güzelliği gizleyecek örtülere ihtiyaç duyulur. Ancak zikir kokusunun yanı sıra ona işarette bulunmak, insanın nuru görmesini sağlar.²⁸

*Bana hediye olarak Yusuf'un gömleğini gönderdin,
Böylece, güneş altınla süslü gömleğini yırtabilir. (D 32060)*

Bu şekilde Mevlâna, üstü kapalı bir şekilde güneşi, Şemsüddin'i kast ederek terennüm eder. Ancak artık Yusuf bulunmazsa ne yapılabilir?

*Geride sadece elbisesi yani sözleri kaldı;
Ancak gönül için Yusuf'un elbisesi antimon gibidir. (D 35692, krş.
22273)*

Hz.Yusuf'un ismini zikretmek, kederden kör olmuş gönlü teselliye yeter; İlahi elma ağacının kokusu gibi kelimeler (M VI/84 vd.) mutluluk dolu günlerin hatırasını geri getirebilir.

Yusuf'u hatırlamak, bir tesellidir ve Yusuf, İlahi Güzelliğin tezahürü olduğundan basit anlamda yakışıklı olmanın daha ötesindedir. Mevlâna, Mısır'daki yedi kıtlık senesi süresince halkın, Hz.Yusuf'un güzelliği gıdaları olduğu için hayatta kaldıklarının idrakindedir. (D 23646, 29731)²⁹

*Melek ne yer? Tanrının güzelliğini.
Ay ve yıldızların gıdası, dünyanın güneşindedir.
O kıtlık esnasında insanların gıdası, Yusuf'un güzelliğiydi.
Öyle ki, Mısır halkı ekme derdinden kurtuldular. (D 21945-46)*

Hz.Yusuf'un güzelliği ve nuru o kadar karşı konulmazdı ki, şairler ve özellikle Mevlâna, âşığın ona hediye olarak ne getirmesi gerektiğini düşünmüştür. Zira mâşukun huzuruna eli boş nasıl gelinir? Mesnevî'de Mevlâna, bir ziyaretçinin hi-

²⁷ Kisâfî'nin Kısâsu'l-Enbiyâsi'nda genel hatlarıyla zikredilen Hz.Yusuf'un gömleğinin uzun bir tavsifi, Ebu'l-Fadl Reşidüddin el-Meybûdi'nin Keşfu'l-Esrâr ve Uddetü'l-Ebrâr (Yay. Ali Asğar Hikmet, Tahran 1339/1960)'ın 5. cildinde bulunmaktadır.

²⁸ Daha fazla atıf için bkz. D 6298, 7142, 14797, 18184, 28090, 35552.

²⁹ Krş. M III/3034. "Yakub Yusuf'un açlığını çekiyordu, ekmeğinin kokusu çok uzaktan geldi."

kâyesini anlatır. Bu ziyaretçi bir ayna getirmiştir. Bu şekilde dostu kendi güzelliğini takdir edebilecektir. Zira böyle bir mütevâzi hediye, kendisini bilmesi için gereklidir: “Alçakgönüllülük, Mükemmel İhtişamın aynasıdır.” (M I 3200 vd.) Ayna hikâyesi Fihi mâ Fih’de de geçer³⁰ ve Divan’da birkaç defa atıfta bulunulmuştur:

*Senin için ey Mısırlı Yusuf,
Böyle parlak bir aynayı hediye olarak getirdim. (D 15880)*

Bu ayna, tutku ve çilenin cilaladığı çelik bir ayna misali âşğın kalbidir ve “ve böylece ben Yusuf’un huzuruna bir hediye ile girerim.” (D 17950)³¹

Âşğın kalbi, harika aynayı taşıyanın elindedir. Burada bir ayna gibi hem sessiz ve hem de konuşkandır. Kendi içerisinde sessiz ancak dostun hayali karşısında konuşkandır. (D 28604) Su gibi saf kalbi aynı zamanda mâşukun ay veya güneşe benzeyen çehresini de yansıtmaya muktedirdir ve tam bir diğergamlığa ulaştığından, beyaz bir ayna gibi parlamalarını sağlamak için yanaklarından kan akıtır. Böylece Yusuf, “dostun yüzünün kırmızılığıyla” mükemmel bir birliktelik sağlar. (D 14664, son beyit)³²

Sadece seven ruh, Hz. Yusuf için bir aynaya dönüşmez, aynı zamanda gök ve yeryüzü de onun yüzünün güzelliğini yansıtır. (D 24203) Mistik İslam sürekli olarak Tanrı’nın gizli bir hazine olduğunu ve bilinmek ve sevmek istendiğini; bu sebeple de Güzelliğinin bir aynası olarak kâinatı yarattığını tekrarlıyor değil midir? Ancak aynanın oldukça süslenmiş arka kısmına bakılmamalı, aksine Hz. Yusuf’un yansıtıldığı yüzüne bakılmalıdır. (D 12884)

Ayna olmak, arınma ve değişim demektir. Bu sebeple Mevlâna, mâşukun kendisine gerçek değerini verdiğini, kendisini gerçek amacına götürdüğünü hisseder:

*Bir demir parçasıydım, hiçbir değeri olmayan,
Beni cilalayarak bir aynaya çevirdin. (D 28457)*

Sadece aşk, ayrılık ve hasret çilesi yoluyla olgunlaşmak sayesinde insan sonunda maksuduna ulaşır, ne olması niyetlenmişse o olur: yani İlahi Nurun ışınlarını alacak bir ayna olur. Diğer taraftan Mevlâna, mâşukun mükemmel şeklinin bir ayna ile elde edilemeyeceğini kabul etmeseydi, dürüst davranmamış olurdu. Ayna nesnelere kendi kapasitesine göre gösterir (D 22986); hatta ayna çarpık olabilir (D 24676) ve bu sebeple güzel resmi çarpık gösterir. Çünkü insanın gönlü İlahi Güzelliğin sadece çok küçük bir parçasını kavrayabilir. Gördüğümüz gibi Hz. Yusuf, çoğunlukla insan ruhunu temsil eder, bu sebeple de Mevlâna bu güzel Yusuf’un körler arasına düştüğüne ve aynanın da cahillerin ellerinde tutulduğuna işaret eder (D 27652). İnsanın kendi güzelliğini anlaması için, aynaya bakması daha iyi olur. (D 30115)

Ancak Hz. Yusuf, genellikle mâşuk hazretlerinin sembolüdür. Bununla birlikte gazel tarzı şiirlerde mâşukun ismi, genellikle zikredilmezken, Mevlâna’nın durumu farklıdır. Hz. Yusuf’un ismi ‘dost’ için genel bir ifade olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Aynı şekilde, Şemsüddin’in açık bir şekilde Hz. Yusuf’un dengi oldu-

³⁰ Fihi mâ Fih, 49. bölüm. Ayna hikâyesi, Friedrich Rückert tarafından Morgenlandische Sagen und Geschichten (1837) adlı eserinde Almanca bir şiire dönüştürülmüştür.

³¹ Krş. D 13425: “Ben bir aynayım.”

³² Krş. D 30652 ve D 23677’de âşık, kendi güzelliğini O’nun güzelliğinde görmektedir.

ğuna dair önemli sayıda örnek de söz konusudur. Ona göre Salahuddin ve Husamüddin, Tebrizli Şems'in karşı konulmaz ışığının sadece yansımalarıdır. Her ikisi de aynı zamanda Hz.Yusuf'un karakterini üstlenebilir. Zira Yusuf kıssası Mevlâna'nın kendi tecrübesiyle aynı unsurları içermekteydi. Bu unsurlar mâşuku temaşa ederken kendisine her şeyi unutturan sevda, mâşuku kaybetmek, yokluğunda çekilen çile ve mâşuku hatırlamanın güzel kokusuyla teselli bulmadır.

Şemsüddîn'in isminin ilk mısırada geçtiği eski bir gazelde, onun 'nazda Yusuf'tan tamamen üstün olduğu' ifade edilir (D 20716) ve bunun hâlâ genel bir işaret olarak alınması söz konusu olursa, Şems'in ortadan kaybolmasından, 'Yusuf gibi kuyuya girmesinden' sonra durum değişir (D 29701) ve geri döndüğünde arınma pazarına gelen Yusuf ile mukayese edilecek bir şekilde karşılanır. İhvânü's-Safa'nın onu o pazarda araması gerekir. (D 12982) Âşık, Hz.Yusuf'un gömleğini yırtan Züleyha gibidir ve 'her sabredenin gömleği' Şems, yani Prens tarafından yırtılır. (D 6550) Dostun dönüşü ayrıca "Benim güneşim ve ayım geldi... ve gümüş yüzlü Yusuf ansızın karşıma çıktı" (D 6596) mısrasıyla başlayan bir şiirle kutlanır.³³ Şems'in isminin geçtiği bir başka eski gazelde, dinleyiciden onun ismini açıkça söylemesi (kudümü çalması) istenir, zira Hz.Yusuf'un güzelliğinden kudüm, bir gömlek gibi yenilenmiştir. (D 20914) (Güneşin, âftâb ve şemsüdduhânın son mısralarda görüldüğü) bir başka gazelde mâşuka, başlangıçta hem Kenanlı Yusuf ve hem de Mustafa'nın Nurunun halesi olarak hitap edilir. (D 297) (Hz.Peygamber'in nuruna en yakın kimse olarak Şemsüddîn'in rolü, Diwan'da çok sık ifade edilir).

Şems'in Hz.Yusuf ile mukayese edilmesi, daha sonra bir gazelde iyice geliştirilir. Burada Mevlâna şöyle söyler:

*O gülün kokusuyla açıldı Yakub'un gözü:
Bizim Yusuf'umuzun kokusunu getiren rüzgârı da hor görme:
Can Yusuf'u kimdir? Tebrizli padişah Şems... (D 12240-41)*

Bazen uygun bir *tahallusun* (D 22055) yerine "Sen bizim Yusuf'umuzsun" ve Şems'in güzelliğinde binlerce Yusuf'un güzelliğinin yüzlercesi gizlidir (D 20506) sözlerini bulabiliriz.

Şems, belirli bir şekilde Salahuddin şahsiyetiyle tezahür ettiği gibi, şiirlerde değişiklik de görülür: Salahuddin'in isminin geçtiği-bu yeni aşkın kuvvetlendiği bir zamanda yazılan-bir gazel, "benzer güzellikteki arkadaşlarının" ancak Yusuf olabileceği, "Bütün güzellerin sultanı" Şems'in, övülmesiyle sona ermektedir. (D 8339)

Sonra Salahaddin karşımıza çıkar (D 18687) ve Mevlâna, Yakubların sırlarının yer aldığı 'kuyumcular çarşısını methettiği esnada, 'Pazardaki Yusuf' temasının, Salahuddin Zerkûb ile birlikte işleniş karşımıza çıkar. (D 26611) Şairin kendisini Hz.Yakub ile mukayese etme temayülünün, yaklaşık on iki yıl öğrenciliğini yapan Salahuddin'in adıyla (Bkz. D 31358) yazılan mısralarda, diğer gazellerden daha çok gerçekleşip gerçekleşmediği konusu hâlâ çalışılması gereken bir noktadır. Bu tür imalar, örneğin Salahuddin'in kızıyla evlenen Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in düğünü ile ilgili şiirlerde gerçekleşmektedir. (D 2662)

³³ Krş. D 4897: "Ben Kenanlı Yusuf'um, ay gibi parlayan yüzüm şahidimdir. Kimse güneşten şahit ve belge talep etmez."

Nihayet Yusuf, Mevlâna'nın son dostu Hüsameddin'in de bir unvanı olur ve Mevlâna'nın terennüm ettiği bir şiirde bu geçişi görmek çok zor değildir:

*Züleyha gibi gamla kocamıştım;
Yusuf haline soktu, gençleştirdi beni. (D 10275)*

Kafiye şemşir (kılıç) kelimesini ihtiva ettiğinden Mevlâna, diğer şiirlerde yaptığı gibi, burada gerçekten Hüsam, yani 'kılıç'ın kast edildiğine dair bir işaret gizlemiş olabilir. D 20594'ün Hüsamüddin ile ilgili olarak yorumlanması muhtemeldir. Burada Mevlâna şöyle terennüm eder:

*Bunca yıldan sonra,
Yusuf'un güzelliği geri geldi.*

Ancak böyle bir Yusuf, sadece âşığın gözüyle görülebilir; kardeşleri farkında değilken, sadece Hz. Yakub ve sonra da Züleyha, onun ebedi güzelliğini bilmekteydiler (M III 3030). Zira, tıpkı sağır bir kulağın harpın sesini işitmediği gibi, haset edenin gözü Yusuf'u tanımaz. Cana yakınlığın kokusunu hissetmek, güzelliğin gizemini anlamayı gerektirir ve bizzat Mevlâna çoğunlukla muasırları arasındaki anlayış yokluğundan dolayı acı çekmiştir. Bu durumda bana göre, başlangıçta Mesnevî'den kıtas ettiğimiz satırlar, basit bir şiir temasının çok daha ötesindedir. Genç Hüsamüddin'in kokladığı Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusu, Mevlâna'nın açıkça ifade ettiği gibi, Şems'i işaret etmektedir. Ancak müridin ısrarına karşılık verdiği cevapta Mevlâna ona şöyle hitap eder:

*Dostun perde arkasında kalması daha iyidir,
Hikâyelerde anlatılanları dinledin!
Onun gizemlerinin, diğer insanların hikâyelerinde, eski hikâyelerde,
Anlatılması daha güzeldir.*

Her ne kadar bütün hikâyeler Şems'e veya "onun nurunun izlerine", Ziyâülhak, Hüsamüddin'e işaret etse de, ta başından itibaren Şems'in ismi Mesnevî'de ve anladığımız kadarıyla daha sonraki gazellerde açıkça zikredilmez. Ancak ölümünden kısa bir süre önce, Mesnevî'nin sonunda Mevlâna bir kez daha âşik Züleyha'ya döner ve Hz. Yusuf'un ismini her şeyde nasıl gizlediğini ifşa eder:

*Ve 'Mum yavaşça eriyor' dese,
'Arkadaşım bana karşı nazikti' demiş olurdu.
Ve 'Bakın, ay nasıl doğuyor' dese,
'Söğüt şimdi yeşil' dese,
'Yapraklar titriyor' dese,
'Çörekotu nasıl da güzel yanıyor' dese,
'Kuşlar güller için şarkı söyledi' dese,
'Bütün seccadelerimi iyice çırpın' dese,
'Ekmek tatsız, tuzsuz' dese,
'Felek tersine dönüyor' dese...
Bir şeyi övse, "Onun tatlı tatlı kucaklaması" nı kast ederdi.
Bir şeyi kınasa, "Onun çok uzakta oluşunu" kast ederdi.
Ve isimleri, isimleri ve bütün isimleri topladığında,
Onun tek maksadı, sadece Yusuf'un ismi idi...*

Züleyha, her gördüğünü keşfetmiş ve onda Hz. Yusuf'u gizlemiştir. Öyle ki, Hz. Yusuf'un ismi ona kışın bir kürk, açtığı zaman da yiyecek olmuştur. Zira

onun güzelliği ruhun gıdasıdır.

Bu sahne ile Mevlâna 1.Kitaptaki karşılıklı konuşma dizesini alır; Züleyha'nın her kelimesiyle Hz.Yusuf'u kast ettiği gibi, Mevlâna, her hikâye, kelime ve mısra ile Şems'i kast eder. Hz.Yusuf'un güzel ismi manevi yoksunluk zamanlarında, uzun çileli gecelerde kendisine güç vererek destekçisi olmuştur. Yusuf'un (yani Şemsüddin'in) ismi onun için kendisini tamamen sardığı bir örtü gibiydi. Öyle ki, en güçlü şiirlerinin çoğunu onun adına terennüm etmiştir. Sayesinde İlahi Güzelliğin kendisine bahşedildiği, güzelliğini yansıtan aynası olmuştur. Böylece, Mevlâna'nın kendi şiirini Yusuf'un, yani Şems'in güzelliğinin bir yansıması olarak düşünmüş olması şartıcı gelmemektedir:

*Benden sonra bu gazel,
Bir gece sohbeti olacak,
Tıpkı Yusuf'un güzelliği gibi,
Yüzyıllarca sürecek. (D 11640)*